

PAPER DETAILS

TITLE: İlk Türkçe Tıp Literatüründe ve Halk Hekimliğinde Temriye Hastalığı

AUTHORS: Saziye Dinçer Bahadır

PAGES: 498-510

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/4090016>

İlk Türkçe Tıp Literatüründe ve Halk Hekimliğinde Temriye Hastalığı*

The Disease of Dermatitis in Early Turkish Medical Literature and Folk Medicine

Şaziye Dinçer Bahadır¹

¹Doç. Dr., Ahi Evran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
<https://orcid.org/0000-0002-8927-2672>

Öz

Amaç: Bu çalışmada temriye hastalığının tarihî seyri ele alınacaktır. Bu, tarihsel tıp metinlerinden hareketle ve halk hekimliği uygulamalarıyla ortaya konulacaktır. Çalışmanın amacı, bu hastalıkla ilgili terminolojinin Türk dili açısından zenginliğini ortaya koymaktır. Araştırmada yalnızca terminolojiye odaklanılmamış, hastalığın tedavisinde kullanılan sağıltma yöntemlerinin üzerinde de durulmuştur. Böylece söz konusu hastalıkla ilgili ritüellerin sistematik biçimde ortaya konulması da amaçlanmıştır.

Yöntem: Çalışmada, tarihsel tıp metinlerinde hastalığın nasıl tanımlandığı ve hastalığı iyileştirmede başvuru yöntemlere odaklanılmıştır. Hastalığın seyri ile ilgili veriler, literatür taraması yöntemiyle ortaya konulmuştur. Konuyla ilgili tarihi tıp metinlerinden, halk hekimliği ile ilgili müstakil çalışmalardan ve lisansüstü tezlerden derlenen malzeme, bilimsel yöntem izlenerek tasnif edilmiştir. Veriler, güncel literatürün ışığında değerlendirilerek bulgulara ulaşılmıştır. Bu çalışma, 12.04.2024-20.07.2024 tarihleri arasında hazırlanmıştır.

Bulgular: Deride kabarcıklar şeklinde beliren temriye hastalığı hem terminolojide yer alan çeşitli adlandırmalarla hem de tedavi usulleriyle dikkat çeken bir hastalıktır. Bu aşamada hastalık, “temriye kavramı”, “tarihî tıp metinlerinde temriye tedavisi ve tedavide kullanılan yöntemler”, “halk hekimliği ve ocak kavramı”, “halk hekimliğinde temriye tedavisi ve tedavide kullanılan yöntemler” başlıkları altında ele alınmıştır. Hastalığın epey yaygın olduğu, geçmişten beri bilindiği gözlenmiştir. Hastalığın tedavisinde geleneksel yöntemlerin yüz yıllardır sürdürülmesi, tedavide inanmanın ne denli etkili olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Sonuç: Çalışma neticesinde bu hastalık için elli beş farklı adlandırmanın yapıldığı tespit edilmiştir. Bu sonuç Türkçenin kelime türetmedeki zenginliğini ve söz varlığı çeşitliliğini göstermesi bakımından önemlidir. Tarihsel tıp metinlerinden günümüz halk hekimliğine uzanan bu uzun çizgide tedavi usul ve yöntemlerinde benzer uygulamaların yapıldığı belirlenmiştir. Hatta bazı ritüellerin günümüzde bile kullanılıyor olması bu anlamda şaşırtıcıdır.

Anahtar kelimeler: Temriye hastalığı, Terminoloji, Halk hekimliği, Sağıltma yöntemleri, Ritüeller.

ABSTRACT

Objective: This study examines the historical progression of dermatitis by analyzing historical medical texts and folk medicine practices. It aims to reveal the richness of Turkish terminology for the disease, explore therapeutic methods used in its treatment, and systematically present associated rituals.

Method: This research investigates the definitions and treatment methods for dermatitis in historical medical texts. Data were collected through a literature review of historical texts, folk medicine studies, and postgraduate theses, and classified using scientific methods. The findings were derived by evaluating this data in the context of current literature. This study was conducted between April 12, 2024 and July 20, 2024.

Result: Dermatitis, characterized by blisters on the skin, is notable for its various terminological names and treatment methods. The study addresses the disease under the headings: “Concept of Dermatitis”, “Treatment of Dermatitis in Historical Medical Texts and Methods Used”, “Folk Medicine and the Concept of Ocak” and “Treatment of Dermatitis in Folk Medicine and Methods Used”. It was observed that the disease has been widely known and prevalent since ancient times. The continued use of traditional methods for centuries in its treatment highlights the significant role of belief in the efficacy of these methods.

Conclusion: The study identified fifty-five distinct terms for dermatitis, highlighting the richness and diversity of Turkish vocabulary. It was found that similar treatment methods have been consistently used from historical medical texts to contemporary folk medicine. The continued use of some rituals today is particularly notable.

Keywords: Dermatitis, Terminology, Folk medicine, Therapeutic methods, Rituals.

* Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi 2024;14(3):498-510

DOI: 10.31020/mutftd.1520671

e-ISSN: 1309-8004

Geliş Tarihi – Received: 22 Temmuz 2024; Kabul Tarihi - Accepted: 11 Eylül 2024

İletişim - Correspondence Author: Şaziye Dinçer Bahadır <saziye.dincer@ahievran.edu.tr >

Giriş

İnsanoğlu hayata adımını attığı günden bu güne çeşitli aşamalardan geçip yaşam mücadelesi vererek hayata tutunmuştur. Bu aşamalardan biri de sağlıkla ilgili yaşadığı sorunlara yani hastalıklara kendince çözüm üretme çabasıdır. Tıbbın emekleme aşamasında olduğu bu zamanlarda hem bitkiler hem de çeşitli ritüeller onların yardımına koşmuştur.

İnsanoğlunun çare aradığı ve günlük hayat akışını etkileyen sıkıntılar arasında deri hastalıkları önemli bir yer tutar. Deri hastalıkları içerisinde yer alan, deride kabarcıklar şeklinde beliren temriye hastalığı hem terminolojide yer alan çeşitli adlandırmalarla hem de tedavi usulleriyle dikkat çeken bir hastalıktır. Zira bu hastalık için “demregü, demregi, demreği, derma, temre, temregü, temregi, temreği, termiye, kuba” gibi farklı adlandırmalar yapıldığı görülür. Tedavide ise bitkilerin yanı sıra çeşitli ritüellerden faydalandığı göze çarpar. Hatta bazı ritüellerin günümüzde bile kullanılıyor olması bu anlamda şaşırtıcıdır.

Bu çalışmada temriye hastalığının tarihî seyri ele alınacaktır. Hastalığın seyri tarihsel tıp metinlerinden hareketle ve halk hekimliği uygulamaları ile ortaya konulacaktır. Çalışmanın odak noktasını bu hastalıkla ilgili terminolojinin Türk dili açısından zenginliği oluşturur aynı zamanda bu zenginliğin boyutları da çizilecektir. Çalışmanın bir başka amacı da bu hastalığın tedavisinde kullanılan sağaltma yöntemlerinin ve söz konusu hastalıkla ilgili ritüellerin tespit edilip örneklendirilecek olmasıdır.

Gereç ve Yöntem

Çalışmada, gerek güncel sözlüklerde gerekse tarihsel tıp metinlerinde hastalığın nasıl tanımlandığı ve hastalığı iyileştirmede başvurulmuş yöntemlere odaklanılmıştır. Hastalığın seyri ile ilgili veriler, literatür taraması yöntemiyle ortaya konulmuştur. Konuyla ilgili ilk Türkçe tıp literatüründen, halk hekimliği ile ilgili hazırlanmış olan müstakil çalışmalardan ve lisansüstü tezlerden derlenen malzeme, bilimsel yöntem izlenerek tasnif edilmiştir. Veriler güncel literatürün ışığında değerlendirilerek bulgulara ulaşılmıştır. Bu çalışma, 12.04.2024-20.07.2024 tarihleri arasında hazırlanmıştır.

Bulgular

Deride kabarcıklar şeklinde beliren temriye hastalığı hem terminolojide yer alan çeşitli adlandırmalarla hem de tedavi usulleriyle dikkat çeken bir hastalıktır. Bu hastalığın tanımlanması ve hastalığın tedavisi ile ilgili yapılan uygulamalara ilişkin tespit edilen folklorik nitelikli bulgular, aşağıda başlıklar hâlinde sunulmuştur.

1. Temriye Kavramı

Deri hastalıkları içerisinde yer alan, deride kabarcıklar şeklinde beliren temriye hastalığı hem terminolojide yer alan çeşitli adlandırmalarla hem de tedavi usulleriyle dikkat çeken bir hastalıktır. Tarama Sözlüğü'nde demreği (demregü) şeklinde yer alan terim karşılığında temriye hastalığı tanımlaması yapılmıştır. Ayrıca yapılan örneklendirmelerde hastalık için suğ, peryûn, pâlva, kuba' sözcüklerinin de yer aldığı görülür. Aynı zamanda “kurlağan renci” ifadesi de kullanılmıştır.¹

Derleme Sözlüğü'nde, demreği madde başında [demirönü, demiröyü, demna, demrâ, demravi, demrê, demreğe, demreğü, demrevi, demriye, demuravi, derma, dermeğe, dermeği] gibi değişik şekillerde adlandırılmış ve “temriye, egzama” olarak da anlamlandırılmıştır. Bunun yanında temre madde başında [tembere, temire, temirek, temreğe, temreği, temreğu, temreğü, temrei, temrek, temreki, temrevü, temreyi, temro, temroğ] gibi farklı söyleyiş şekilleri verilmiş ve “bir çeşit deri hastalığı” şeklinde de anlam karşılığı verilmiştir. Aynı zamanda bu sözlükte, bir bitki olan temreotu “temriye hastalığını iyileştirmek için kullanılan, küçük ve çok yapraklı, sulu, bir çeşit ot” ve bir çeşit toprak olan temreyil toprağı “temriye hastalığını iyileştiren toprak” da temre madde başından sonra verilmiştir.²

Eren, temriye madde başı olarak aldığı sözcüğü “deride yer yer birtakım kabartılarla kendini gösteren hastalık” şeklinde tanımlamıştır. Orta Türkçede temregü, Eski Kıpçakçada demregü biçiminde kullanılan sözcüğün temre kökünden -gü ekiyle türetildiğini söylemiştir. Bu kökün demir sözcüğünden geldiğini, bu adın deride paslı demire benzer lekelerin oluşması dolayısıyla verildiğini belirtmiştir.³

Gülensoy etimolojik sözlüğünde, temre ve temregü sözcüklerini madde başı olarak almış, “bir tür deri hastalığı” olarak tanımlama yapmıştır. temür+e-gü şeklinde kelimeyi çözümlemiştir.⁴

Farsça Sözlük’te peryûn karşılığı olarak uyuz hastalığı açıklaması yapılmıştır.⁵ Özbek ise, demirönü, demiröyü, demreği, demna, demra, demravi, demre, demreğe, demregü, demrevi, demriye, demuravi, derma, dermege, dermeği karşılığı olarak “eczema ve temriye” sözcükleri kullanılmıştır. Bunun yanında tembere, temire, temirek, temra, temre, temreğe, temreğu, temregü, temrei, temrek, temreki, temrevü, temreyi, temro, temroğ karşılığı olarak da “derinin mantar hastalığı, temriye” açıklaması yapılmıştır.⁶ Çağbayır ise, temriye için “kol, bacak ve yüzde çıkan üzeri pürtüklü bir mantar hastalığı” ifadesini kullanmıştır.⁷ Türkçe Sözlük’te temriye “deride yer yer küme durumundaki birtakım kabartılarla kendini gösteren hastalık” şeklinde; egzama “mayasıl” şeklinde; mayasıl ise “tende kızartı, kaşınma, sulanma, kabuk bağlama vb. doku bozukluklarıyla kendini gösteren ve bulaşıcı olmayan bir deri hastalığı, egzama” şeklinde tanımlanmıştır.⁸

Her ne kadar Türkçe Sözlük’te temriye ve egzama farklı şekillerde açıklansa da yapılan açıklamalardan hastalık karşılığı olarak kullanılan adlandırmanın yanında hastalıkla ilgili anlamlandırmanın çeşitliliği de göze çarpar. Sözlüklerde farklı şekillerde açıklanmış olsa da söz konusu hastalığın, egzama, mayasıl, mantar ve hatta uyuz hastalığı gibi çeşitli deri hastalıklarıyla birbirine karıştırıldığı görülür. Yapılan çalışmalar dikkatlice incelendiğinde gerek genel sözlüklerde gerek halk dilinde gerekse tarihî metinlerin dizin ve sözlüklerinde de bu görülecektir. Halk dilinde hastalığa yapılan bu adlandırmaların Türkçe oluşu kayda değer diğer bir özelliktir. Acıpayamlı, bunun halk kültürünün öteki alanlarında olduğu gibi bu alanda da güçlü olduğunu göstermesi bakımından önemini vurgular.⁹

Temriyenin geçmişten günümüze birçok farklı söyleyişi vardır ve bu hastalığın tedavisinde çok farklı yöntemler kullanılmıştır. Bunu özellikle batı Türkçesinin, yazı dili olma aşamasında önemli bir yol kat ettiği Eski Anadolu Türkçesi dönemi tıp metinlerinde görmek mümkündür. Söz konusu dönemde halkın faydalanması için ortaya konulan sade bir dille yazılan tıp metinleri arasında Müntehâb-ı Şifâ, Edviye-i Müfrede, Tuhfe-i Murâdî, Yâdigâr-ı İbn-i Şerîf, Cerrâh-nâme, Alâ’im-i Cerrâhîn, Manzum Tıp Kitabı gibi eserler örnek gösterilebilir. Bunun yanında Osmanlı Türkçesine geçiş dönemi eserlerinde de temriye hastalığının nasıl tedavi edildiği ile ilgili bölümlere rastlanılır.

1.1. Tarihî Tıp Metinlerinde Temriye Tedavisi ve Tedavide Kullanılan Yöntemler

Müntehâb-ı Şifâ’da eğer temriye yufka olursa turunç, acı badem yağı, sirke, geven dikenî zamkı, tereyağı, tavuk yağı, kaz yağı sürmekle ve sık sık hamama girmekle geçer. Eğer temriye kalınsa beden, onar dirhem sarı helile kabuğu, kara helile, demirhindi, çekirdeği alınmış kızıl üzüm ve şahtere otunun suyla pişirilmesiyle oluşan karışım ile temizlenir ve bu otlar merhem yapılır: kızıl zırnık, ak zırnık, akhardal, serkile otunun her birinden birer buçuk dirhem; pas ve kızılboya birer dirhem; turp tohumu, kükürt ve yılan boncuğu beşer dirhem; kunduz otu ve kıst otu ikişer dirhem; hepsi yumuşak şekilde döğülür keskin sirkeyle veya limon suyuyla yoğurulur. Önce temriyeli olan yer bıçakla iyice kazınır, kazındıktan sonra hacamat eder gibi çizilir ve az önce anlatılan ilaç yakı yapılır, faydalı olur. Başka bir temriye ilacı; zamk, geven dikenî zamkı, döğülmüş ve elenmiş sarı helile sirkeyle yoğrulur ve merhem yapılır. Eğer temriye katı ve kalın olursa sarı helile kabuğu, kara helile, demirhindi, çekirdeği alınmış kızıl üzüm ve şahtere otunun suyla pişirilmesiyle oluşan ilaçla istifrağ ettirilir. Peynir suyu, delinmiş ve döğülmüş mazi, beş dirhem sığır sidiği, sirke, bir çorba tası mazi, bu sidikle ve sirkeyle pişirilir ve o temriye üzerine merhem yapılır faydalı olur. Mazi, geven dikenî zamkı, tarçın,

sirkeyle merhem yapılır faydalı olur. Sarı helile kabuğu, kara helile, demirhindi, çekirdeği alınmış kızıl üzüm ve şahtere otunun suyla pişirilmesiyle oluşan ilaç uyuz ve temriye için faydalıdır. Yirmi dirhem helile kabuğu ve çekirdeksiz kızıl üzüm; ikişer dirhem yarı döğülmüş küçük hindistan cevizi ve ak turp beş litre suyla üçte biri kalana kadar kaynatılır ve buna yirmi dirhem bağboğan eklenir ve bir gece bekletilir, ertesi gün yine ateş üzerine konulur ve ilitılır. Bağboğan elle ezilir ve sonra su süzülür, içecek kadar bir kaba konulur, elenmiş bir dirhem katranköpüğü buna katılır ve sıcakken içilir, çok faydalı olur. Bu şerbeti içmeden önce iki kara helile, küçük hindistan cevizi, çekirdeği çıkmamış üzüm, katranköpüğü, ebucehil karpuzu içi, tuz her biri döğülür, birer deng balla yoğurulur ve bu şerbet, bağboğan şerbetinden üç saat önce içilir çok faydalı olur. Temriye olan yüze sülük tutulur, bir miskal kara tuz koyulur, bir iki seferde temriye giderilir. Yeni temriyeye kızıl deve dikenini zamkı keskin sirkede ıslatılır, yumuşayınca havanda ezilir ve suyu süzülür; eski temriyeye çadırüşağı otu keskin sirkede ıslatılır ve temiz bir bezle sürtülür, bu ıslanmış çadırüşağı sürtülür, erik zamkı bile sirkeyle ezilip sürülse temriye iyileşir. Çiriş otunun kökü kazılır, temriyeye üç defa sürülür ve temriye geçer. Deve kanı temriyeye sürülür ve iyi gelir. Labada otu çiğken döğülüp temriye üzerine yakı yapılırsa temriye iyileşir. Sedefotu döğülüp temriyeye sürülürse temriye iyileşir ki bu sedefotu, yabancıdır ve öldürücüdür. Bitki kökü sirkeyle temriyeye sürülürse faydalı olur. Söğüt ağacı külü sirkeyle karıştırılıp yüzde olan temriyeye yakı yapılırsa faydalı olur.¹⁰

Edviye-i Müfredede'de bakam ağacı (boya) yağı gövdede olan yara ve çibanlara iyi gelir ve temriyeyi geçirir, birkaç kez bu yağ sürülür.¹¹

Tuhfe-i Murâdi'de keskin sirke içinde yeşil demir sülfat ezilir ve temriyeye sürülürse faydalı olur, yeşil demir sülfat içinde yedi sinek öldürülür ve o sinekler su içinde ezilir ve temriyeye yakı edilir.¹²

Cerrahnâme'de temriye karşılığı olarak temregi kullanılmıştır. Derinin kepek gibi soyulması şeklinde ifade edilen hastalık için şu tedbirler uygulanır: Ağaç kavunu ekşisi veya buğday yağı sürülür. Sibistan otu, sirke, senet ağacı yemişinden alınan usare, çadırüşağı, nar ağacı kökü gibi sevda çıkaran nesneler kullanmak gerekir. Hazırlanan yağları kullanmak ve hamama gitmek gerekir. Saç dökülmesinde kullanılan ilaçlar kullanılabilir. Ayrıca demirle kazınır ve kan çıkınca hemen ilaçlar ve hazırlanan merhemler sürülür ki yarada olan irin ve pis kan giderilsin. Boraks, yanmış zac, sibistan otu, şap, kükürt, sokun ağacının yemişi, acı badem sakızı sirkeyle karıştırılarak merhem hâline getirilir. Sarı sabır, ak günlük, mirra ağacının zamkı, senet ağacı yemişinden alınan usare, aksırık otu, circir tohumu, turp tohumu, sorkun ağacının yemişinin içi, acı badem, günlük ağacı ve inciden yapılmış tutkal, sirke, zift ve katranla karıştırılarak merhem hâline getirilir. Şafiya, turp yağı, mum, batam zamkı, kükürt, sorkun ağacının yemişinin içi, karıştırılarak merhem hâline getirilir. Kükürt, ak günlük, çadırüşağı, sirkeyle merhem hâline getirilir, ama deri soyulursa mavizambak kökü balla sürülür. Bunların yanında keçi boku, nohut, kükürt sirkeyle merhem yapılır. Doğal kurşun oksit, gül yağıyla birlikte sürülür ve hazırlanan yağlarla hamama gidilir.¹³

Alâ'im-i Cerrâhîn'de kûbâ' ve demregü şeklinde geçen hastalıkta kaşıntı olur, mercimek gibi olan hastalık zamanla yayılır. Hastalığın olduğu bölge kızılaşıncaya kadar önce temiz ılık suyla temizlenir, sonra büyük bir bezle silinir. İki dirhem bakır pası, bir dirhem kuyumcu büresi, kuduz böceği, üç dirhem serkile otu, bir dirhem amonyak tuzu, bunlar döğülür acı tereyağı ile karıştırılır, ateşe karşı sürülür, bir gece bekletilir sonra çıkarılır. Üzerine tereyağı, kaymak sürülür eğer geçmezse dört dirhem kızıl arsenik, beş dirhem Firengî taşı, beş dirhem kireç döğülür ve sabunlu su ile yoğurulur. Hamamda hasta olan bölge yıkanır ve temizlenir, acısına katlanılırsa koparılır sonra gül yağı sürülür, ya kaymak ya da sirke merhemi sürülür. Hasta olan kişiden kan alınır, perhiz verilir, aftimon dekoksyonu içirilir, azsa kitre çalısı zamkı sirkeyle ıslatılır ve hamama gidilir, turunc kabuğu ve acı badem yağı karılıp çokça ovalanır. Şu yakı da temriyeye faydalıdır. Beş dirhem zerdeçal kökü, dört dirhem yapışkan otu, üç dirhem karaboya, dörder dirhem Kıbrıs sülfatı, beş dirhem sarı helile, dört dirhem kara helile, dört dirhem uzun lohusa otu, üç dirhem kızıl boya, üçer dirhem

doğal kurşun oksit, sümbül, sarı zırnık, kara zırnık, ekşi nar kabuğu ve mazı, bunlar döğölüp elekten geçirilir. Sonra altmış dirhem zeytinyağı, on dirhem sarı mum, bir tasa koyulur, eritilir ve dondurulur, havanda zeytinyağı ve o döğölmüş karışım karıştırılır ve merhem kıvamına getirilir. Sırça kapta saklanılır, her türlü termiye, yara, çiban ve sivilce için kullanılır. Hasta olan bölgeyi sıcak suyla yıkadıktan sonra bu merhem sürülür. Tuzlu şeyler, erik, balık, kuru et vb. şeylerin yenilmemesi gerekir. Diğer bir yakı da şöyledir; otuz, kırk sarımsak yıkanır, döğölür, bir kaşık sirke katılır ve suyu sıkılır, on dirhem kurum külü ıslatılır ve parmak ile ovulur, temriye olan bölgeye sürülür. Yıkadıktan sonra tahammül edilirse geceden ertesi sabah kadar bekletilip, gül yağı sürülür.¹⁴

Nidâî'nin Manzum Tıp Kitabı'nda zamkın sirkeyle ıslatarak temreye sürülmesi ve söğüt yaprağının külünün sirkeyle ezilip temreye sürülmesi tedavide kullanılan iki yöntemdir.¹⁵

Yâdigâr'da demregü ve demregü olsa, gövdeyi bütünüyü siğil kaplasa, hatta ana karnından siğille doğmuş olsa, kaya kuruğu suyunu içmekle ve sürmekle tamamen giderir, eserini koymaz ilacı zamg-ı Arabî ve kesîrâ ve sarı helîledir. Üçü dövülerek elenir ve sirke ile karıştırılıp sürülür, şifâ olur. Ayrıca mazı ve kesîrâ dövülür, sirke ile ezilir, demregüye sürülür, yararlı olur. Deliksiz mazı dövülür, sirke ile ve siğir idrarıyla kaynatılır, koyulaşınca demregüye yararlı olur. Önce matbûh aftîmûn suyu içirilir, sonra yakı yapılır ki daha iyi faydalı olup geçirir. Belki hayırlısı oldur kim matbûh aftîmûn içmezden önce yedi sekiz gün miktarı veya daha fazla, her gün ve her sabah bir küçük üsküre miktarı şahtere döverek sıkılıp süzülerek muglâb ardınca bir üsküre miktarı içilir. Kaya kuruğu suyu da bunlarla birlikte demregü iyice geçene kadar içilir. Sonra matbûh aftîmûn içilir veya sinâ-yı mekkî, kişinin mizacı ve miktarınca içirilir. Ne kadar yaramaz demregü olursa böylece ilaç yapılır, başka olmaz. Dediğimiz gibi hem muglâb ve hem şahtere suyu ve hem kaya kuruğu suyu ve hem süt çürüğü ve bunlara tatlandırıncı katıp her gün ikrâh etmeyip birer miktar veya biraz daha fazla, demregü iyice geçene kadar içmek gerekir. Bunlardan sonra da müşhil içilir. Demregü tamamıyla geçer. Eğer yaramaz demregü olursa erik ağacının zamkı yani pusu, keskin sirke ile ıslatılır. Birkaç kez sürülür. Küçük çocuklar ve büyüklerdeki demregüyü giderir. Suluca sa'feye de uygun ilaç: Denenmiştir. Nişadır (dövölmüş) keskin sirke ile ezilir, demregüye sürülür, giderir. Labada kökü dövülerek elenir, sirke ile ve biraz kesîrâ ile ezilip demregüye sürülür. Hem demregüyü hem bahakı giderir. Eğer demregü az olursa aç kişinin tükürüğü birkaç kez sürülünce geçer. Ayrıca nohut yağı çok faydalıdır, sürmekle giderir. Pirinç yağı ve buğday yağı da aynıdır. Kara çaltının ağacı yakılır, damlayan suyu demregüye sürülür, yararlı olur. Hilâliyye dedikleri bir ot vardır, sarı sütü olur, sütünün rengi za'ferân gibidir, sarılık otu denir. Yarakân hastalarına içirilir, sarılığı giderir. Kastamonu vilayetinde bu ota "kilise otu" denir. Onun sütü demregüye sürülünce derhal giderir. Denenmiştir. Bir başka küçük ot vardır, duvar diplerinde yetişir, Türkçe "yapışak" denir, reyhana benzer, nazik ottur, yumuşak yapracıkları olur. Kaftana ve elbiseye yapışır. Arapça "haşîşetü'z-zücâc" denir, demregüye acayıptır. Bu ot dövölüp demregüye sürülür ve sık sık demregü bununla ovulur. Demregü geçer, denenmiştir. Dövüp sıktıktan sonra suyunu sürmek de uygundur. Cumartesi günü şu ayet üç kez okunur ve bir arpa tanesi ile demregünün çevresi çizilir, üç kez yine okunur ve yine arpa ile çizilir. Ayet budur: "em ebramû emran fe innâ mübrimûn" (Zuhuf, 79) Çok tehlikeli, yaramaz adeta cüzzâm gibi olan demregüye ilaç: Kesîrâ iyice dövöldükten sonra keskin sirke ile bir kap içinde kaşıkla çalkalanır. Şöyle ki kesîrâ sirkeyi emip kabarmalı, tamamen ıslanmalı. Merhem gibi olur, hamamdan çıkıp demregü çoğaldığı sırada sürülür. Üç gün öylece kalır, sonra yine hamama girip sabunla yıkanır. Bu terkîp tekrar sürülür. Önceki gibi yine üç gün bırakılır. Tekrar hamama girip sabunla yıkanılır. Yine bu terkîpten tamamca sürülür. Bir kez daha önceki işlem tekrarlanır. Hamamda yıkanılır, demregü olan yerle çamçağa et gibi olur. Fakat demregülerin gayet çıgalanmasından üzüntü duyulmamalıdır. Üç kez bu şekilde bu yakı uygulanır. Her defasında üç gün bekletilmelidir. En sonunda yıkanıp hamamdan çıkıp gül yağı sürülür. Gül yağı bulunmazsa şîrûgan sürülür, şifâ olur inşaallâh. Bir başka yöntem: Yaş söğüt ağacı yakılır, bu sırada damlayan suyu demregüye sürülür, giderir. Mücerrebdir (Yaramaz demregüye) Rastık taşı (kitaplarda râsuh yazar), kesîrâ ve zerdali çekirdeğinin

içi üçer direm, kına üç parmak ile aldığı kadar. Gayet keskin sirke ile karıştırılır ve üç gün bekletilir ki mayalansın. Sirkesi az gelirse eklenir, merhem kıvamına getirilir. Sürmek mümkün olur. Üç gün ıslattıktan sonra hamama girilir, o eczayı karıştırıp hamamda sürülür. Beklemeden çıkmak gerekir. Üç gün vücutta bekletilir. Üç günden sonra yıkanılır. Allah'ın izniyle kavlayıp gider. Eğer tam gitmeyecek olursa tekrar yakı edilir. Sirke çok sert ve eski olmalıdır. Şahtere yaş ele girerse, dövüp suyu sıkılır, bezden süzülür. Yedi sekiz gün her sabah bir bardak kadar, bal ve şeker ile tatlandırılarak içilir. Bahakı ve demregüyi giderir.¹⁶

Kanunçe Fi't-Tıbb'ta şûbâ şeklinde geçer. Kan göyünmek ve sevdadan olur. Temriye olan bölge ılık suyla iyice yıkanır, temiz bir bezle sıkı sıkı sarılır, iki dirhem yeşil renkli göztaşı, bir dirhem boraks, iki dirhem kuduz böceği, dört dirhem serkele otu döğülür, biraz acı yağ, biraz sarımsak döğülür, karıştırılır ve ezilir. Bu karışım temriyenin üzerine sürülür, bir gece bekletilir, üzerine tereyağı sürülür, sarı zırnıh, frengi kalye taşı, beş dirhem kireç, kara zırnıh bunlar döğülür, sabunlu suyla karıştırılır, sonra hamamda temriye üzerine sürülür sonrasında yıkanır. Dışarıda da günde iki kez sirke, merhem sürülür ama macunlar da iyi gelir, pişmiş bağboğan da verilir.¹⁷

Gâyetü'l-Beyan fî Tedbîri Bedenî'l-İnsân'da inciklerden hacamat etmek temriyeye faydalıdır. Balla turak otu kaynatılıp temriyeye sürülürse faydalıdır. Siyah harbak yani çöpleme temriyeye faydalıdır, sirkeyle sürüldüğünde de faydalı olur. Beyaz harbak ezilip un ve sirkeyle hamur hâline getirilip temriyeye sürülürse faydalı olur, râvend kökü sirkeyle karıştırılıp temriyeye sürülürse kalan izleri giderir. Şakayık temriyeye iyi gelir. Kaya koruğu suyu hem içilir hem de temriyeye sürülürse faydalı olur. Limon içi temriyeye sürülürse faydalıdır. Mazuyu sirkeyle ezip temriyeye sürseler faydalı olur. Nohut suyuyla temriyeli bölge yıkanırsa faydalı olur. Nişadırı döğüp keskin sirkeyle ezip temriyeye sürseler faydalı olur; sarılık otunun suyunu temriyeye sürmek çok faydalıdır. Şap ve kükürt döğülüp kuyruk yağı veya yoğurtla karıştırılıp temriyeye sürülürse faydalı olur.¹⁸

Akrabâdîn Tercümesi'nde sinir otu yaprağının suyu ve gül suyu şurubundan yüzer dirhem; şap (alüminyum ve potasyum sülfatından oluşan antiseptik bir madde) ikişer dirhem; şap ile sülümen (kıymetli bir taş) döğülür, ağzı dar bir şişeye suyla birlikte koyulur, ateşte suyun yarısı kalıncaya kadar kaynatılır, sonra ateşten indirilip süzülür ve gerektiği vakit kullanılır. Nasırlara, yaralara, temriyeye faydalıdır.¹⁹

Tarihî tıp metinlerinde temriye hastalığının tedavisinde; bitkilerden (helile otu, hurma, şahtere otu, tere tohumu, serkele/serkile otu, kızılboya, turp tohumu, yılan boncuğu otu, kunduz otu, kıst otu, mazi, tarçın, ak turp, bağboğan, ebu cehil karpuzu, çadırşığı otu, labada otu, sedefotu, ağaç kavunu, sibistan otu, senet ağacı yemişi, nar ağacı kökü, sorkun ağacının yemişi, sarı sabır, ak günlük, senet ağacı yemişi, aksırık otu, kızıl üzüm, circir tohumu, acı badem, mavi zambak kökü, nohut, turunç, zerdeçal kökü, yapışkan (yapışak) otu, lohusa otu, sümbül, ekşi nar kabuğu, sarımsak, gelin saçı, sinameki, kara çaltı ağacı, sarılık otu, kilise otu, söğüt ağacı, zerdali çekirdeği, torak otu, ak çöpleme, ravend kökü, şakayık, limon, sinir otu), yağlardan (turunç yağı, acı badem yağı, tereyağı, tavuk yağı, kaz yağı, bakam ağacı yağı, buğday yağı, turp yağı, gül yağı, zeytinyağı, nohut yağı, pirinç yağı, susam yağı, acı yağ, kuyruk yağı), madenler ve kimyasal içerikli maddelerden (kızıl arsenik, kükürt, katran, kireç, boraks, yanmış zac, şap, kükürt, zift, katran, kurşun oksit, bakır pası, natron, kireç, arsenik ve kükürt karışımı, yeşil demir sülfat, amonyak tuzu, Frengî (kalye) taşı, sülfürik asit, Kıbrıs sülfatı), hayvanlar ve hayvansal ürünlerden (sülük, sinek, kuduz böceği, keçi boku, sığır sidiği, deve kanı, süt (kesilmiş), yoğurt, bal, kaymak), çeşitli sıvılardan (sirke, limon suyu, peynir suyu, kaya koruğu suyu, nohut suyu, gül suyu, sabunlu su), zamklardan (zamk, geven dikenli zamk, kızıl deve dikenli zamk, erik ağacı zamk, mirra ağacının zamk, kitre çalısı zamk, zamg-ı Arabî), baharattan (tarçın) ve diğer maddelerden (tuz, kara tuz, delinmiş inci, söğüt ağacı külü, acı badem sakızı, inciden yapılmış tutkal, mum, sarı mum, kurum külü, söğüt yaprağı külü, rastık taşı, kına, yeşil renkli göztaşı, un, sülümen) faydalandığı tespit edilmiştir.

Görüldüğü gibi temriye tedavisinden bitkilerden hayvanlara ve hayvansal ürünlere, yağlardan, zamklardan, madenler ve kimyasal içerikli maddelere kadar geniş bir yelpazede çeşitli ürünlerden faydalanılmıştır. Bitkilerin ilk sırada yer aldığı tedavi usullerinde özellikle helile otu, şahtere otu, serkele/serkile otu, mazi, labada otu, yapışkan (yapışak) otu ve sarımsak temriye tedavisinde sıkça kullanılmıştır. Ayrıca çeşitli bitkilerin suyundan ve yağından da faydalanılmıştır. Bu bitkiler; turunç, badem, gül ve buğdaydır. Tedavide sıklıkla kullanılan bitkilerle ilgili olarak Sarı'nın ve Üçer'in tespitleri dikkate değerdir. Sarı, tarih boyunca hekimlerin bitkilerden elde edilen ilaçlara önem verdiklerini ve bunda insan sağlığının dengesindeki sırrın tıbbi bitkilerde saklı olduğu inancının etkili olduğunu söyler.²⁰ Üçer de insanoğlunun dünden bugüne bakteriler, virüsler, mikroplar hakkında bir bilgiden yoksun olmasına rağmen bitkileri bir panzehir gibi kullanmayı başardığını belirtir.²¹

Temriye hastalığının tedavisinde uygulanan yöntemler ise şu şekilde özetlenebilir: Çeşitli bitkilerin kaynatılarak suyu kullanılır, suda ya da çeşitli sıvılarda kaynatılan bitkiler püre hâline getirilip merhem yerine kullanılır, bitkiler çiğken dövülerek yakı şeklinde kullanılır, baharatlar çeşitli sıvılarla karıştırılıp merhem kıvamına getirilip kullanılır, bitkiler çeşitli madenlerle birlikte kaynatılıp suyu içilir, yüze sülük tutulur, zamklar ıslatılıp yumuşayınca dövülerek kullanılır, çeşitli bitkiler ıslatılarak temriyeli bölgeye sürülür, bitkilerin kökleri temriyeli bölgeye sürülür, bitki kökleri çeşitli sıvılara batırılıp örneğin sirke, temriyeli bölgeye sürülür, çeşitli bitkilerden elde edilen yağ sürülür, bitkiler çeşitli madde, sıvı, madenlerle karıştırılıp sürülür, temriyeli olan bölgeye tereyağı ve bal sürülür, çeşitli sıvılar birbiriyle karıştırılarak içilir, bazı ağaçların (kara çaltı) yakılmasıyla elde edilen su temriyeli bölgeye sürülür, bazı ağaçların yakılmasıyla elde edilen kül kullanılır, hamama gidilir, kan aldırılır, perhiz yaptırılır (tuzlu şeyler, erik, balık, kuru et yenilmemeli), kaynak sularına girilir, aç kişinin tükürüğü sürülür, arpa tanesiyle temriye çizilir, dua (Zuhuf suresi) okunur, inciklerden kan aldırılır.

2. Halk Hekimliği ve Ocak Kavramı

Temriyenin tedavi yöntemleri arasında halk hekimliği uygulamaları da önemli bir yer tutar. Boratav halk hekimliğini, *“halkın olanakları bulunmadığı için veya başka sebeplerle doktora gidemeyince veya gitmek istemeyince hastalıklarını tanımlama ve sağaltma amacı ile başvurduğu yöntem ve işlemlerin tümü”* olarak tanımlar.²² Acıpayamlı, *“halkın sağlığı, Tanrı'nın insanlara verdiği en büyük armağan”* şeklindeki inancın, halk hekimliğinin temelini oluşturduğunu ifade eder. Bu inanç, İslam dininin etkisinin ürünüdür. Ona göre halk hekimliğinin amacı, kullanılan maddi ve manevi araçlar yardımıyla, halkın sağlığını korumak ve hasta olanları sağlıklarına kavuşturmadır.⁹

Halk hekimliği ile vücuttaki hastalıkların yanında ruhun inceliklerine inerek önce ruhun iyileşmesine yönelik bir tedavi uygulanır. Çünkü hastalığın önce ruhu etkilediği ve bu etkinin bedende rahatsızlıklara ve şekil bozukluklarına sebep verdiği düşünülür. İşte bu düşünce, hastalığın veya rahatsızlığın tespit ve tedavisinde önemlidir. Halk tıbbında hastalığın tedavisinde ve uygulamalarda ilk olarak ruhun ele alınması gerektiği çünkü bedenle ruh sağlığının birlikte ilerlediği, bu nedenle önce ruhun tedavi edilmesi gerektiği vurgulanır. Bu durumun inanç yapısıyla da bağı vardır. Eğer hasta olan kişi ruhsal olarak tedaviye yanıt bulacağına inanmazsa bedenindeki hastalıkta iyileşme olmaz.²³

Milletlerin hayatında halk tedavi usulleri en az kendi tarihleri kadar uzun bir geçmişe dayanır. Türklerde, İslamiyetten önce şamanlar; büyücülük, falcılık, kötü ruhları kovma gibi birçok görevin yanı sıra şifaya yönelik fonksiyonları da yerine getirmişlerdir. Şamanların yanı sıra bozkır kültürünün gereği ve tabiat-insan ilişkisinin sonucu olarak da insanlar, çeşitli hastalıklara karşı bazı tedavi yöntemleri geliştirmiş ve bunu yüzyıllar boyu yaşatmışlardır.²⁴

Türkler Müslümanlığı seçtikleri zaman bütün âdet ve geleneklerinden sıyrılarak Arap örf ve âdetini benimsemiş değillerdir. Tam tersine İslam dininin reddetmediği bazı âdetleri İslami bir kisve altında yaşatmışlardır.²⁵

Türk halk hekimliğinin çeşitli sağaltma yöntemleri vardır. Bunlar; ırsasa yoluyla yapılan sağaltmalar, parpılama yoluyla yapılan sağaltmalar, dinsel yolla yapılan sağaltmalar, bitki kökenli emlerle yapılan sağaltmalar, hayvan kökenli emlerle yapılan sağaltmalar ve maden kökenli sağaltmalar şeklindedir.⁹ Son dönemde yapılan çalışmalarda bu yöntemlere, sular ve kaplıcalarla yapılan sağaltmalar, toprakla yapılan sağaltmalar, büyü ve ateş ile yapılan sağaltmalar da eklenmiştir.²⁶

Türkiye halk hekimliğinde kullanılan sağaltma yöntemleri, genellikle ocaklılar tarafından hastalık adlarıyla anılan ocaklarda yapılır. Belli bir hastalıkla uğraşan aileye verilen ad olan ocakta, ailenin sağaltma işi ile uğraşan ferdine de ocaklı ya da kısaca ocak denilir. Her hastalığın ayrı bir ocağı olup ocak olan kişi her iki cinsiyetten olabilir. Genellikle ailenin büyüğü olan ocaklı, kendi soyundan gelene el verir, “elim sana, benden sana izin” der.²⁷

Acıpayamlı, ocak ve ocaklının, Türk halkının eski devirlerden itibaren hakiki sağaltıcılarının olduğunu belirtir. Tedavi etme kudretini ailesinden kan yoluyla alan ocaklının bir öğrenim ve eğitim devresine ihtiyacı olmaz. Fakat ocaklının başarılı olabilmesi için, bazı kurallara da dikkat etmesi gerekir. Bu yönüyle eğitim ve öğretime tabi tutulan ocaklı, Orta Asya kamlığının bugüne ulaşmış şeklidir.²⁸ Köprülü’nün belirttiği üzere, medeniyetin ileri safhalarına geçilip sosyal açıdan iş bölümü gerçekleştikçe, Türk kam-baksıları daha sınırlı bir sahada faaliyette bulunmuşlardır. Bunun yanı sıra özellikle İslamiyet’in yerleştiği merkezlerde şairlik, musikişinaslık, bakıcılık, efsunculuk, müneccimlik, ruhanilik ve halk hekimliği ayrı zümreler tarafından yapılmaya başlanmıştır.²⁹

Ocak kavramı, geleneksel kültürde hastalık sağaltımı açısından oldukça önemlidir. Çeşitli hastalıklar için doktora gitmeden “ocak” a giden ya da doktorda şifasını bulamayıp “ocak” a müracaat eden, hastalıklarının şifasını “ocaklar” da arayan birçok insan vardır. Tıpkı bir halk hekimi gibi vazife gören bu ocakların yanında çeşitli hastalıkların şifası için gidilen ve kutsal mekânlar olarak görülen yatırlar, su kaynakları, ağaçlar, taş ve kayalar da “ocak” olarak adlandırılır.³⁰ Ocakların kullandıkları yöntemler arasında büyü, psikolojik tedavi yolunun, dinî inançların, parpılamanın, bitki, hayvan ve madenlerden hazırlanan ilaçların tedavide kullanıldığı görülür.³¹

Boratav, ocaklıların hastalıkları sağaltma yöntemlerinin çoğu kez büyü, büyüme işlemleri olduğunu ama bunların yanında belirli şeyleri yedirme, içirme, vücudun ağrıyan yerine şu veya bu maddeyi sürme, bağlama gibi “ilaç” saydıkları gereçleri kullandıklarını da ifade eder.²²

2.1. Halk Hekimliğinde Temriye Tedavisi ve Tedavide Kullanılan Yöntemler

Birçok karşılığı olan temriyenin yurdumuzun pek çok yerinde ocaklarının bulunduğu görülür. Acar; Mersin, Kastamonu, Kangal, Kütahya, Osmaniye, Aydın, Yozgat, Denizli, Konya, Ankara, Çankırı, Korkuteli, Araban, Balıkesir, Nazilli, Tarsus ve Çukurova’yı temriye ocaklarının bulunduğu yerlere örnek gösterir.³² Bu ocakların bazılarında şu şekillerde tedavi uygulamaları görülür:

Hastalık Çorum’da demra şeklinde adlandırılmıştır. Yaranın rengine, pullanmasına, şekline göre ocağı değişmektedir. Her ocak kendini ilgilendiren kısma bakmaktadır. Sulu demra, kuru demra diye ayrılmaktadır. Tedavi olarak önce arpaların ucu bıçakla çizilmektedir. Daha sonra yaranın etrafı arpayla çizilip, yaranın içine çizik atılıp tükürülmektedir. Kuru demrada ocaklı kişi tarafından kile tükürülmektedir. Kil demra olan bölgeye koyulmaktadır. Daha sonra üzerinden bıçakla çizilmektedir. Tedavinin ardından perhiz verilmektedir. Kişinin sarımsak, acı, turşu yemesi yasaklanmaktadır.³³

Sivas'ta hastalığın karşılığı olarak derma kullanılır. Hastalığın Allah'tan gelen bir dert olduğuna inanılır. Derma, kuru derma ve kızıl derma (deve derması) olmak üzere iki çeşittir. Kuru derma, genellikle 3-4 cm çapında pembemsi bir kızarıklık şeklinde olup kenarlıdır. Daire, oval, çokgen gibi değişik şekillerde olur. Deve derması ise küçük dermanın daha büyük ve geniş şeklidir. Geniş bir alana yayılır. Kızıl renkli, kenarlı ve sulu olur. Her ikisinin de ocakları vardır. Sabahleyin ön dişlerin üzerinden tırnak ucuyla çıkarılan diş kiri, derma üzerine sürülür. Camız yağı sürülür. Derma böceği, inek yağı, çam çürüğü sürülür. Karakavağın kabuğu ile kuşburnu çalısının kabuğu bir arada kaynatılır. Elde edilen su ılıtılıp sürülür. Gül ve gerimşa (karacık) ağacının dalları bir tavanın üstünde yakılarak yağı çıkarılır. Bu yağ derma olan yere sürülür. Gerimşa ağacından bir çubuk kesilir. Bu çubuğun dalları budanarak düzgün hâle getirilir. Daha sonra çubuk, bir ateşte tutularak ucundan yakılır. Yanan çubuktan sarı renkli bir yağ damlamaya başlar. Çubuğun ucu bir fincan veya bir bardağın üzerine tutularak yağ içine damlatılır. Çubuk yanıp tükeninceye kadar bu işe devam edilir. Aynı şekilde bir gül çubuğu yakılarak yağ aynı kap içine damlatılır. İki yağ birbirine iyice karıştırıldıktan sonra, derma olan yere sürülür. Deniz suyu içmiş bir kişi (tü tü tü) diyerek derma üzerine tükürür. Hocaya gidilerek dermanın üzeri zabıt kalemle yazdırılır. Dermanın etrafı çevrilerek üzerine duası yazılır. Derma yazdıran hasta, üç gün elini yüzünü yıkamaz. Bu şekilde yapılan parpi sonucu dermanın iyileşeceğine inanılır. Tebbet, İhlas, Felak, Nas birer defa okunur. Ayetelkürsî okunur. “Benim elim değil, ocaktan geçmişlerin eli olsun. Benim tükürüğüm değil, ocaktan geçmişlerin tükürüğü olsun.” diye niyet edilerek, derma üzerine ocaklı bir aileden erkek ve bir kadın tükürür. Çünkü dermanın bir erkeği bir de dişisi vardır. Dermanın etrafı kalemle çevrilerek içine zabıt kalemle birtakım çizgiler çizilir. Kişi ocağa gelmemişse bu kez bir erkek davar kuyruğu üzerine derma yukarıda belirtildiği gibi yazılır. Yazılan bu kuyruk hastaya götürülür ve hasta onu dermalı yere sürer. Bu şekilde uzaktaki bir şahsa da derma yazılabilir. Değirmi, kızıl derma adı verilen dermaları ocaklı kişiler şu şekilde tedavi etmeye çalışır. Fatiha, İhlas, Felak, Nas gibi bilinen sureler bir kez okunur. Dermanın etrafı zabıt kalem veya mürekkepli kalemle çevrilir. “tü tü tü” diyerek dermanın üzerine hafifçe tükürülmek suretiyle parpulanır. Derma yazdıran kişi köyden ayrılmadan önce, köy mezarlığındaki ocak adlı yerden biraz toprak alır. Yanına aldığı bu toprağı, ya doğrudan ya da çamur hâline getirerek dermanın üzerine sürer.³⁴

Temriye, Niğde yöresinde daha çok termiye/temre ve mayasıl/mayasır olarak da bilinmektedir. Vücudun değişik yerlerindeki kaşıntı ve deri dökülmeleridir. Vücutta, özellikle ellerde, ayaklarda ve makatta duyulan kaşıntıdır. Uygulamalar şunlardır: Temreye tavşan yağı sürülür. Ocağa götürülür. Ocak sahibi kişi, sıcak otu denilen bir ot döver. Kına ve külle karışım yapıp, içine tükürür. Bu karışımı temrenin üzerine sürer. Ocağa götürülür. Ocak sahibi kişi, hasta geldiği zaman ot hazırlar, tükürerek bu hazırlanan ot tavuk tüyü veya pamukla termeli bölgeye sürer. Ocağına götürülür. Ocak sahibi kişi orada termenin üzerine yazar ve tükürür. Okunan su toprak ile karıştırılarak üzerine sürülür. Ocak kabul edilen kişilerin (ayağındaki) çamuru alınıp termiye olan yere sürülür. Ocağa götürülür, okutulur ve ocakta sarımsak ezilip sürülür. Okuma işi çarşamba günleri yapılır. Kur'an-ı Kerim'de geçen terme duası vardır. Bu dua yedi defa okunur. Temrenin üzeri kalemle çizilir ve üzerine yağ sürülür. Bu işlem çarşambadan çarşambaya yapılır. Yağın üzerine yedi defa ayet okunduktan sonra temrenin üzerine sürülür, iyi oluncaya kadar her çarşamba tekrarlanır. Burada sürülen yağın ne yağı olduğu önemli değildir, herhangi bir krem olabilir.³⁵

Mersin'de temriye, temre şeklinde söylenir ve ilgili ocağına da “kebe ocağı” denilir. Temre, bir çeşit egzamadır. Vücudun çeşitli yerlerinde oluşan kaşıntılı yaralardır. Sulu ve kuru şekilde olur. Oldukça çok kaşınan temre, yörede erkek ve kancık (dişi) şeklinde iki çeşit olarak bilinir. Temrenin dişisi vücudun her yerine dağılır. Erkeği ise, mahallî söyleyişle deste destedir ve yayılmaz. Temrenin erkeğine erkek ocaklı, dişisine de kadın ocaklı tükürür. Temrenin tedavisi, temre ocağı olarak bilinen kişiler tarafından yapılır. Temre ocaklısı, üç çarşamba hastanın temreli yerlerine tükürür. Ayrıca ocaklı, hastaya evinin tuzunu ve evinin ocağının külünü yalatır. Ocaklının temre tedavisi yanında, temreli kişi, mezarlıktan aldığı bir ölü

kemiğini temreli yerin üzerine sürerse temrenin kaybolacağına, iyileşeceğine inanılır. Uygulamada temre, kemiğe göçürülmemekte, kemik zaten cansız olduğu için, temre ortadan kaldırılmaktadır. Temre de bir çeşit uyuzdur, yağırdır. Bunun için eczaneden ilaç alınır. Bu ilaç hocaya okutularak temreye sürülür. Temreye belirli dualar okunarak çam püsesi sürülür. İlaç yeterli görülmeyip temriyeli bölge üzerine okutularak yani dinî bir güçle donatılarak ilacın etkisi artırılmaktadır. Yörede hayıt olarak bilinen bitki yakılarak külü temreye sürülürse iyi olur. Tepsinin altı ateşe tutulur ve islenmesi sağlanır. Tepsiyi bulaşan is, temreye sürülür. Tespi/tepsi ağacı yakılarak külü temreye sürülür. Ocaklı bulgurun üzerine tükürür. Hastaya bu bulgurdan pilav yapıp yedirilirse, temresi geçer. Ocaklının tedavi etme gücü, tükürük vasıtasıyla bulgura geçirilmekte, bu bulgurdan yapılan pilavı yemekle hasta, ocaklının hastalığı tedavi edecek gücünü kendi vücuduna göçürmektedir. Temas prensibine uygun olarak hastalık tedavi edilmektedir. (Günümüzde temreye tükürülmemekte; tü-tüleme yapılmakta, yani hasta tiksimesin diye tükürür gibi yapılmaktadır.)³⁶

Bergama Kozak yaylasında temriye hastalığının ocağı “demre ocağı” şeklinde adlandırılır. Şifacı, demre olan yeri ısırana yıkayıp demre yaprağı macunu bağlar ve üstünü eli ile birkaç kez sıvazlar veya şekeri yakılıp külü bir bezle demreye bağlanır. Şifacı üstünü sıvazlar. Bunun yanında vücutta çıkan kırmızısı ve üstü pullanmış deri döküntüsü cuma, cumartesi, pazar üç gün üst üste ve her defasında 7 arpa tanesi ile okunup üstü çizilir. Sonra bu arpa taneleri kuşlara atılır.³⁷

Denizli’deki ocakların en yaygın olanı temre ocağıdır. Temriye için temreği, temreke ve temre sözcükleri kullanılmıştır. Uygulamalarında ortak noktalar: Ocaklı tarafından temrenin çizilmesi, üzerine tükürülmesi ve kül sürülmesi, okunması, belirli sayı ve günlerde uygulamaya devam edilmesidir. Bazı temre ocaklarında ise bitkisel ilaçlardan da yararlanılmaktadır. Anadolu’nun diğer bölgelerindeki temre ocaklarında da yapılan uygulamanın hemen hemen aynı olduğu görülmektedir.³¹

Kütahya’da bahadır temresi, kuru temre, yuvarlak temre ve bunların dışında kalan temre türleri olmak üzere dört çeşidine rastladığımız hastalığın ocakları ve tedavi yöntemleri de birbirinden farklıdır. Tedavide, birçok yöntemin kullanıldığını söylemek mümkündür. Eski Türk inanç sistemine dair unsurlar da uygulamalar içerisinde mevcuttur. Kullanılan demirden maddeler, kül, sarımsak bunlara örnek sayılabilir. Dinsel yöntem ocakların büyük çoğunluğunda olduğu gibi temre ocaklarında da vardır. İrvasa, parpılama, karalama, tükürme, sıvazlama, bitkisel hayvansal ve madensel yöntemlere dair uygulamaları, tedavi çeşidi fazla olan temre ocaklarında görmek mümkündür.²³

Torun, bu hastalığın Çankırı yöresinde üç günlük, çizdirme, demre, temre, demirağı, gidiyen gibi değişik isimlerle ifade edildiğini belirtir. Yörede hastalığın çok sayıda ocağı bulunmaktadır. Örneğin ocaklı, bir tabağın içine tuz koyar, bu tuza kül ilave eder ve tuzu okur. Hasta bu tuzu yalar ve evine götürür. Bu tuz zeytinyağı ile karıştırılarak üç gün süreyle gerekli yerlere sürülür. Bunun yanında yörede üfelek, öfelek olarak bilinen bir bitki ocaklı tarafından okunur, okunulan bitki yoğurtla karıştırılıp temriyeli bölgeye sürülür. Başka bir uygulamada da ocaklı yedi adet arpa tanesi alarak arpa tanelerinin her biriyle hastanın vücudundaki beneklerden birkaçının etrafını çeşitli dualar okuyarak çizer. Sonra arpa taneleri hastaya verilir, hasta da Çanaklı adı verilen kaynak suyuna giderek arpa tanelerini bu kaynak suyuna dua ederek bırakır.³⁸

Diyarbakır’ın Hani ilçesinde de temre için diğer ocaklarda yapılan uygulamalara benzer halk hekimliği uygulamaları bulunur. Hani’de eli şifalı olduğuna inanılan ocaklı kadınlara başvurulur. Ocaklı kadın, bir iğneyi tükürükle ıslatıp temrenin etrafında yedi defa döndürür. Uygulamayı üç çarşamba üst üste tekrar eder. Dıştan içe doğru daire şeklinde çizilen hastalıklı bölgeye Zuhurf suresinin 79. ayeti yedi gün, yedi defa okunup üflenir.³⁹

Halk hekimliği uygulamalarında temriye hastalığının tedavisinde; bitkilerden (arpa, çam, karakavak, kuşburnu, gül, karacık ağacı, sıcak otu, sarımsak, çam, ısırana otu), hayvan ve hayvansal ürünlerden (inek

yağı, camız yağı, yoğurt, derma böceği, erkek davar kuyruğu, tavşan yağı, tavuk tüyü), diğer maddelerden (tükürük, diş kiri, kına, kül, pamuk, tuz, kül, çam püsesi, kil, mezar toprağı) faydalandığı tespit edilmiştir.

Temriye hastalığının tedavisinde uygulanan halk hekimliği yöntemleri ise şu şekilde özetlenebilir: Arpa taneleriyle temriye çizilir ve temriyenin üzerine tükürülür. Kile tükürülerek temriyeye yakı yapılır. Hastaya perhiz verilir; hastanın sarımsak, acı ve turşu yemesi yasaklanır. Sabahleyin ön dişlerin üzerindeki diş kiri tırnak ucuyla alınarak temriye üzerine sürülür. Camız yağı, derma böceği, inek yağı, çam çürüğü temriyeye sürülür. Karakavak kabuğu ile kuşburnu çalısının kabuğu kaynatılarak elde edilen su, ılıkken temriyeye sürülür. Gül ve karacık dallarının yakılmasıyla elde edilen yağ temriyeye sürülür. Hasta ilgili ocağa götürülür. Ocaklı tarafından bir kalemle temriyenin etrafı çizilir, üzerine duası yazılır, okunur ve temriye üzerine tükürülür. Bu işlem genellikle çarşamba günleri yapılır. Mezardan alınan toprak doğrudan ya da çamur hâlinde temriyenin üzerine sürülür. Temriye üzerine tavşan yağı veya herhangi bir yağ sürülür. Ayrıca ocaklı, hastaya evinin tuzunu ve evinin ocağının külünü yalatır. Temriyeli bölgeye çam püsesi sürülür. Kolun pazı kısmı kızgın iğne ile veya kızgın şişle dağlanır. Ocaktan alınan tuz zeytinyağı ile karıştırılarak 3 gün süreyle temriyeye sürülür. Çeşitli bitkiler yoğurtla karıştırılarak temriyeye sürülür.

Hem tarihî tıp metinlerinde hem de halk hekimliğinde tükürme işleminin ayrı bir yeri vardır. Söz konusu bu işlem hem temriyenin üzerine, hem kül ya da toprağa, hem de yiyeceklere eklenerek hastaya tatbik ettirilir. Kahraman, tükürüğün halk inancı içinde aktarım unsuru olarak kullanıldığını belirtir. Örneğin Şamanizm’de usta şamanın yetiştirdiği çırağına el verme töreninde yeti aktarımı olarak tükürük kullanılır. Birçok sınavdan geçen çırağın ağzına, son olarak usta şaman tükürür ve çırak bu tükürüğü yutarak erginliğini tamamlar. Halk arasında özellikle ocak kültüründe kullanılan “tükürük” merkezli ritüeller, ilksel su inancının nasıl somutlaştırıldığını göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Tükürük-su ilişkisinin mitik dönemden bugüne taşınmasının altında güçlü evren tasavvuru yatmaktadır.⁴⁰ Günümüzdeki ocak kültüründe de tükürüğün etkisinin hâlâ canlılığını sürdürdüğü söylenebilir.

Sonuç

Yapılan çalışmada temriye hastalığıyla ilgili olarak tespit edebildiğimiz kadarıyla “bahur, bîrov, birovun, demire, demirönü, demiröyü, demna, demr, demrâ, demravi, demrê, demregü, demregi, demreğe, demreği, demreğü, demrei, demrevi, demriye, demuravi, derma, dermeğe, dermeği, karıncalık, kuba, kuba’, kurlağan renci, pâlva, peryûn, şûbâ, suğ, tembere, temire, temirek, temr, temra, temre, temri, temregü, temregi, temreğe, temreği, temreğu, temreğü, temrei, temrek, temreki, temrevü, temreyi, temro, temru, temrü, temroğ, termiye, üç günlük,” şeklinde elli beş farklı adlandırma yapıldığı görülmüştür. Bu sonuç Türkçenin kelime türetmedeki zenginliğini ve söz varlığı çeşitliliğini göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca hastalığa yapılan bu adlandırmaların çoğunun Türkçe oluşu kayda değer diğer bir özelliktir.

Çalışmada, temriyenin halk hekimliğinde ve tarihsel tıp metinlerinde nasıl tanımlandığı ve hastalığı iyileştirmede başvurulan yöntemlere odaklanılmıştır. Tarihsel tıp metinlerinden günümüz halk hekimliğine uzanan bu uzun çizgide tedavi usul ve yöntemlerinde benzer uygulamaların yapıldığı tespit edilmiştir. Her iki anlayışın birbirini beslemesi, birbirinden bilgi alıp vermesi olağandır. Fakat temriye özelinde fark edilen, halk hekimliğinde ocak denilen tedavi edicilerin etkili olmalarıdır. Modern hekimliğin epey yol kat ettiği günümüzde, insanların hâlâ geleneksel halk hekimliğinin bir parçası olan ocaklara başvurdukları görülür. Bunda da âdet, gelenek, görenek ve inanç sisteminin etkili olduğu söylenebilir.

Gerek tarihsel tıp metinlerinde gerekse halk hekimliğinde temriye hastalığının tedavisinde bitkilerin önemli ölçüde kullanıldığı görülür; özellikle helile otu, şahtere otu, serkele/serkile otu, mazi, labada otu, yapışkan (yapışak) otu ve sarımsak temriye tedavisinde sıkça kullanılmıştır. Bitkilerin yanı sıra yağlardan, madenler ve kimyasal içerikli maddelerden, çeşitli sıvılardan, hayvanlar ve hayvansal ürünlerden ve toprak, kil, tuz, kül,

kına, tutkal ve un gibi diğer maddelerden de faydalanılmıştır. Tedavide sıklıkla kullanılan diğer bir madde de sirkedir. Sirke ya diğer sıvılarla ve bitkilerin suyuyla karıştırılarak ya da doğrudan kullanılmıştır. Ocak kültüründe de tükürük ve arpa taneleri sıklıkla kullanılmıştır.

Birçok sağaltma yönteminin kullanıldığı bu hastalığın tedavisinde ocakların da etkili olduğu görülmüştür. Ocak, başlı başına bir inceleme konusu olan ilginç bir uygulamadır. Burada el verenin kendisi diyelim ki temriyeyi arpa ile çizmede mahir olsun. Ondan el alan oğlunun bunu mahir biçimde yapıp yapamayacağı belli değildir. Buna rağmen temriye tedavisinde el almış olması, insanların ona başvurmalarını sağlamaktadır. Bu durumu yalnızca başvuruların cehaletiyle, maddi imkânsızlıkla da açıklamak yeterli değildir. Zira bilimsel bilginin böylesine yaygınlaşmadığı, hayatı tümüyle etkileyemediği dönemlerde insanlar bilginin genetik olarak yahut ustanın el vermesiyle aktarıldığına inanmışlardır.

Ocak olan bazı kişilerin temriyeyi tedavi edebildiği söylenir. Ocaklı kişinin temriyeyi tedavi edeceğine inanılmasının altında, ocaklının sihirli gücünün yattığını söylemek, bugünün bilimsel seviyesinde inandırıcı değildir. Fakat ocaklının tedavisi bize hastalığı yenmede hastanın inancının ne denli etkili olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Öyleyse ocaklı tedavisinin bize öğrettiği, hekim-hasta ilişkisinde hastanın hekime güvenmesinin, inanmasının tedavide çok işe yaradığıdır. Ocaklı belki de söz konusu hastalığa yakalanmış birinin ruhuna seslenmeyi başarabildiği için onu tedavi edebilmektedir. Bilimsel bilginin hastayla arasına aşılmaz mesafeler koyduğu, zamanımızın yorgun, stresli doktoru kimi zaman hastasıyla göz temasını bile unutmaktadır. Tıbbi etik tam da bu noktada ortaya çıkmakta, hekime hekimliğin sosyal bir olgu yönünün de olduğunu hatırlatmaktadır.

Sağlıklı yaşama ve sağlıklı kalabilme adına insanların çabası ve bu amaçla peşinden gittikleri uygulamalar dün ve bugün devam ettiği gibi yarın da devam edecektir. Ama unutulmaması gereken nokta bazı sağaltma yöntemlerinin doğa yasasına aykırı sonuçlar verebileceğidir. Örneğin hayvan pisliği ve idrarı, çeşitli böcek ve sineklerin tedavide kullanılması gibi sağaltma yöntemlerinin uygulanmasının çoğu zaman olumsuz sonuçlar doğurabileceği göz ardı edilmemelidir.

Bilgi

Çıkar çatışması yoktur.

Kaynaklar

1. Tarama sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları; 2009.
2. Derleme Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları; 2009.
3. Eren H. Türk dilinin etimolojik sözlüğü. İstanbul: Bizim Büro Basımevi; 1999.
4. Gülensoy T. Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları; 2007.
5. Kanar M. Farsça Türkçe sözlük. İstanbul: Say Yayınları; 2010.
6. Öztekin Z. Halk dilinde sağlık deyişleri sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları; 2006.
7. Çağbayır Y. Ötüken Türkçe sözlük. Ankara: Ötüken Yayınları; 2007.
8. Kurul. Türkçe sözlük. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları; 2011.
9. Acıpayamalı O. Türkiye folklorunda halk hekimliğinin morfolojik ve fonksiyonel yönden incelenmesi. Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri (23-25 Kasım 1988 Ankara). Kültür Bakanlığı Yayınları. 1989:1-8.
10. Celâleddin Hızır (Hacı Paşa). Müntehâb-ı şifâ C.I, (Hazırlayan Zafer Önler). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları; 1990.
11. İshâk bin Murad. Edviye-i müfrede, (Hazırlayan Mustafa Canpolat, Zafer Önler). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları; 2007.
12. Muhammed b. Mahmûd Şirvânî. Tuhfe-i murâdî, (Hazırlayan Mustafa Argunşah). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları; 1999.
13. Cerrâh-nâme, (Hazırlayan Serdar Yavuz) İstanbul: Kesit Yayınları; 2013.
14. İbrahim bin Abdullah. Alâ'im-i cerrâhîn, (Hazırlayan Mehmet Gürlek). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı; 2016.
15. Nidâî. Manzûm tıp kitabı, (Hazırlayan Burhan Paçacıoğlu) Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları; 2010.
16. Tabîb İbn-i Şerîf. 15. yüzyıl Türkçe tıp kitabı yâdigâr-ı ibn-i şerîf, (Hazırlayan Murat Dinçer Çekin vd.). İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği Yayınları; 2017.

17. Abd el-Vahhâb b. Cemâl ed-dîn Yûsuf b. Ahmed el-Medâ'î. Kanunçe fi't-tıbb, (Hazırlayan Nesrin Arı). Yayımlanmamış doktora tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022.
18. Sâlih bin Nasrullah. Gâyetü'l-beyan fî tedbîri bedeni'l-insân, (Hazırlayan Zekiye Gül Elbir). Yayımlanmamış doktora tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000.
19. Hekimbaşı Nûh Efendi. Akrabâdîn tercümesi, (Hazırlayan Deniz Balkan). Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022.
20. Sarı N. Klasik dönem ilaç hazırlama yöntemleri ve terkipleri, (Hazırlayan Nil Sarı vd.). İstanbul: Novartis Yayınları; 2003.
21. Üçer M. Geçmişten günümüze Sivas'ta halk hekimliği. XIII. Türk tıp tarihi kongresi (Sivas, 18-21 Ekim 2017). 2021:159-191.
22. Boratav PN. 100 soruda Türk folkloru. İstanbul: Gerçek Yayınevi; 1984.
23. Baysan M. Kütahya ve yakın çevresinde halk hekimliği ile ocak kültürü. (Yayımlanmamış doktora tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
24. Kaya D. Sivas ziyaret yerlerinde halk hekimliğine bağlı tedavi usulleri. XIII. Türk tıp tarihi kongresi (Sivas, 18-21 Ekim 2017). 2021: 265-279.
25. Tanyol C. Din ve âdetler. T.F.A. Dergisi 1960;6 (127):2077-2078.
26. Yalçınkaya F. Halk hekimliğinde sağaltma yöntem ve teknikleri. Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi 2019;2(2):70-80.
27. Oğuz B. Türkiye halkının kültür kökenleri C.V, İstanbul: Anadolu Aydınlanma Vakfı Yayınları, 2005:421.
28. Acıpayamlı O. Türkiye folklorunda halk hekimliği ve özellikleri. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi 1969;C.XXVI.(1-2):1-9.
29. Köprülü F. Edebiyat Araştırmaları, C.I, Ankara: Akçağ Yayınları;2004.
30. Kumartaşlıoğlu S. Türk kültüründe ateş ve ocak kültürü. (Yayımlanmamış doktora tezi). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
31. Öngel G. Denizli halk hekimliğinde ocaklar. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.
32. Acar HV. Türk halk hekimliğindeki ocak çeşitleri. Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi 2017;7(2):54-72.
33. Tozlu S. Çorum halk inançları ve halk hekimliği. Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayını, 2018.
34. Pürlü K. Sivas İlbeyli yöresinde halk hekimliği uygulamaları. XIII. Türk tıp tarihi kongresi (Sivas, 18-21 Ekim 2017). 2021:193-263.
35. Çolak F. Yazılı ve sözlü belgeler ışığında Niğde halk hekimliği. Konya: Kömen Yayınları;2015.
36. Sever M. Mersin ve yakın çevresinde halk inançları ve halk hekimliği. Ankara: Barış Kitap; 2016.
37. Barlas U. Bergama Kozak yaylası geleneksel halk hekimliği. İstanbul: Piya Art Yayınları; 2019.
38. Torun C. Halk hekimliği ve Çankırı'daki halk hekimliği ile ilgili inanış ve uygulamalar. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.
39. Demirok R. Hani ve çevresi ile ilgili halk inanışları ve uygulamaları. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
40. Kahraman BS. Türk evren tasavvurunda mitik su ve tükürük ilişkisi. Söylem Filoloji Dergisi 2022;7(2):553-562.